

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLƏHIYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 11 Aprel (Nisan) 2009

KLASSİK İSLAM DÜŞÜNCƏSİNDƏ TƏKFİR

i.e.n. Adilə Tahirova*

Bir müsəlmanı və ya müsəlman olduğu hesab edilən bir şəxsi küfrlə ittiham etmək mənasına gələn təkfir Kəlam elmi və İslam hüququ ilə əlaqəli bir məsələdir. Məsələ ilə yaxından bağlı olan terminlərə nəzər salaraq. Əvvəlcə **iman** terminindən başlayaq. İmanın lüğəvi mənalari arasında “təsdiq etmək, bir şeyə könüldən bağlanmaq, boyun əymək” vardır.¹

İmanın şəri mənalari haqqında irəli sürülən fikirlər bunlardır²:

1. İman qəlbin təsdiqidir. Əhli-sünnə alimlərinin əksəriyyəti bu fikirdədir. Bu tərif izah etmək üçün belə deyilir: Dini terminologiyada iman, “Allahdan alıb insanlığa təbliğ etdiyi qəti olaraq bilinən məsələlərdə həzrət Muhəmmədi (s.a.s.) təsdiq etmək, onun doğruluğu haqqında tam qərarlı şəkildə hökm verməkdir”. Bu tərif, dinin etiqadi hökmlərinin hamısını əhatə etdiyi kimi, əməli və əxlaqi hökmləri də-dinin qəti əmr, qadağa və tövsiyələri olmaları baxımından-əhatə edir. Buna yaxın başqa bir tərif də belədir: “Vəhdaniyyət, nübüvvət, bə’s, cəza, namaz və zəkətin fərz /vacib olması, şərabın haramlığı kimi təkfir və mühakiməyə möhtac olmadan, İslamiyyətin əsaslarından olduğu zəruri şəkildə bilinən məsələlərdə həzrət Peyğəmbəri təsdiq etməkdir.” Əsl imanın qəlbə olduğunun dəlilləri:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَقْوَابِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنُوا
... قُلُوبُهُمْ

“Ya Peyğəmbər (Ya Rəsulum!) ürəklərində inanmadıqları halda, dildə: “İnanmışam”, deyənlərin (münafıqların), yəhudilərdən yalana qulaq asanların,

* Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

¹ فیروزآبادی، القاموس المحيط، دار الفکر، بیروت- ۱۹۹۵، ص. ۱۰۶۰.

² Müxtəlif düşüncə məktəblərinə mənsub İslam alimlərinin imanla əlaqəli fikirləri üçün bax:

القاضي عبد الجبار بن احمد، شرح الاصول الخمسة، القاهرة ۱۹۹۶، ص. ۷۲۹-۷۰۱؛

الماتريدي، كتاب التوحيد، أنقرة ۲۰۰۳، ص. ۶۰۱-۶۱۲؛

جعفر السبجاني، الايمان والكفر، فوم ۱۴۱۵، ص. ۲۷.

sənin hüzuruna gəlməyən başqa bir camaata qulaq asanların (onlara casusluq edənlərin) küfr içində vurnuxanları səni kədərləndirməsin..”³

قالتِ الْأَعْرَابُ أَمَّا قُلُوبُنَا فَمَا لَنَا بِكَ يَا مُحَمَّدٌ... قَالُوا اسْلَمْنَا وَلَكِنْ قَوْلُوا اسْلَمْنَا وَمَا يَدْخُلُ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ ...

“(Qənimət əldə etmək iştahası ilə İslama daxil olan) bədəvi ərəblər: "Biz iman gətirdik!" - dedilər. (Ya Peyğəmbər! Onlara) de: "Siz (qəlbən) iman gətirmədiniz! Ancaq: "Biz İslamı (müəyyən şəxsi məqsəd, mənfəət naminə) qəbul etdik!" - deyin. Hələ iman sizin qəlblərinizə daxil olmamışdır..."⁴

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مِنْ أَكْثَرِهُ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا

فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Qəlbi imanla sabit olduğu halda (küfr sözünü deməyə) məcbur edilən (dil ilə deyib ürəyində onu təsdiq etməyən) şəxs istisna olmaqla, hər kəs iman gətirdikdən sonra küfr etsə (onu ağır təhlükə gözləyir). Lakin qəlbən küfrə razı olanlara (qəlbində könüllü surətdə küfrə yer verənlərə) Allahın qəzəbi tutar və onlar şiddətli bir əzaba düşər olarlar!”⁵

Rəsulullahın bir hədisi də müşriklərdən birini öldürən səhabə (Üsamə ibn Zeyd) haqqında olmuşdur. Bu müşrik müsəlman səhabənin qılıncını gördükdə şəhadət gətirmiş, ancaq Üsamə buna baxmayaraq onu öldürmüşdür. Bunun xəbəri Peyğəmbərimizə çatdıqda səhabənin o müşrikin ölüm qorxusu ilə bunu söylədiyini dedikdə “Öldürdüyün adamın yalan yoxsa həqiqəti söylədiyinə necə qərar verdin, qəlbini yarıb baxdın?”⁶ demişdir.

Bundan başqa Peyğəmbərimiz, qəlbində zərrə qədər iman olan şəxsin sonda cənnətə girəcəyini bildirmişdir.⁷

2. İman qəlbın mərifəti olub təsdiq olmadan Allahı və həzrət Peyğəmbərin xəbər verdiklərini qəlbən bilməkdir. Bu, Cəhmiyyəyə aid bir tərifiyədir. Təsdiqlə mərifət arasında fərq vardır. Bu fikir tənqid edilmişdir: Mərifət cəhalətin ziddidir. Halbuki imanın ziddi küfrdür. Əgər iman mərifət olsaydı hər cahilin kafir, hər alimin də mömin olması lazım gələrdi, bu isə mümkün deyil.

³ Maidə 5/41.

⁴ Hucurat 49/14.

⁵ Nəhl 16/106.

⁶ المسلم، الامان، ٤١.

⁷ البخاري، التوحيد، ١٩؛ المسلم، الامان، ٨٤.

3. **İman dilin iqrarıdır (təsdiqidir).** Mürciənin bir qisminin və Kərramiyyənin fikridir. Əgər iman yalnız dilin iqrarından ibarət olsaydı münafıqların həqiqi müsəlman olması lazım gələrdi. Halbuki belə deyil.

4. **İman qəlb ilə təsdiq və dil ilə iqrardır.** Hənəfi fəqihlərinə və bir çox Şiə (imamiyyə) alimlərinə görə bir tərifdir. Dünyada müsəlman kimi davranılması üçün dil ilə iqrar da gərəklidir.

5. **İman qəlb ilə təsdiq, dil ilə iqrar və üzvlərlə əməl etməkdir.** Mötəzilə, Xəvaric, bəzi Şiə və Sələfiyyə alimləri bu fikirdədir. Lakin bu məzhəblərin hər biri mürtəkibu-l-kəbirənin (böyük günah işləyənin) hökmünü fərqli şəkildə verirlər. Məsələn Mötəzilədə böyük günah işləyən haqqında əl-mənzilə beynə-l-mənziləteyn, Xaricilərdə kafir, Şiə alimlərdə daha çox fasiq hökmü verilmişdir.⁸ Ümumiyyətlə bu tərif kamil bir imanın tərifidir. Bu tərif iman əsasları ilə İslam şərtlərini birləşdirir.

Dəlillər: “Hər kəs bir mömin şəxsi qəsdən öldürsə, onun cəzası əbədi qalacağı Cəhənnəmdir. Allah ona qəzəb və lənət edər, (axirətdə) onun üçün böyük əzab hazırlar!”⁹ Qadağanı tərک edən mömin hesab edilməməsinə dəlil gətirilir. Əhli-Sünnə bunu bu əməli halal sayma kimi izah etmişdir.

“Bəli, günah qazanan və qazandığı günahlara əhatə olunan şəxslər cəhənnəmlikdirlər və orada həmişəlik qalacaqlar.”¹⁰ Buradakı “seyyiə”dən məqsəd də Əhli-sünnəyə görə şirkdir.

Belə bir hədis də son tərifin dəlili kimi irəli sürülür: Zina edən şəxs, mömin olduğu halda zina etməz, oğru da oğurluq edərkən mömin olaraq oğurlamaz. Şərab içən də bunu edərkən mömin olaraq şərab içməz.”¹¹ Əməli imanun bir parçası hesab etməyənlərin izahına görə kamil mömin kimi oğurluq etməz, imanı nöqsandır və ya bu işi halal hesab edərək yerinə yetirsə mömin olaraq oğurluq etmiş olmaz.

Bundan başqa Qurani-Kərimdə keçən “İman edənlər və saleh əməl işləyənlər...” ilə başlayan bir çox ayə vardır. Bu ayələrdə əməlin imandan ayrı qeyd edilməsi onun imandan olmadığına dəlildir. Bəzi ayələrdə iman,

⁸ جعفر السبحانی، الايمان والكفر، ص. ۱۶.

⁹ Nisa 4/93.

¹⁰ Bəqərə 2/81.

¹¹ البخاري، اشربة، ۱؛ المسلم، الايمان، ۲۴؛ الكليني، الاصول من الكافي، دار الكتب الإسلامية، ج ۲، ص ۳۲.

əməlin keçərli ola bilməsi üçün şərt qoyulmuşdur: “Mömin olub yaxşı işlər görənin kəs isə nə zülmə mə’ruz qalmaqdan, nə də (mükafatının) əskilməsindən qorxar”¹². Bəzi ayələrdə böyük günahın imanla birlikdə ola biləcəyi qeyd edilir.

... مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَفْصَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا وَإِن طَانِقْتَانِ ...

“Əgər mö'minlərdən iki dəstə bir-biri ilə vuruşsa, onları dərhal barışdırın”¹³.

Alimlərimizin böyük əksəriyyəti, əslində qəlb və ruh halı olan imanı təhlil etdikdə onun əsas ünsürünün təsdiqdən ibarət olduğunu anlamışlar. Bir insan İslamın təqdim etdiyi iman əsaslarını qəlbi ilə təsdiq etdiyi təqdirdə Allah qatında mömindir. Ancaq dili ilə iqrar etməsə, yəni qəlbindəki təsdiqi xəbər verməsə -bunun ən qısa ifadəsi kəlmeyi-tövhidə deməkdir- İnsanlar onun mömin olduğunu bilməz və onu müsəlman kimi qəbul etməzlər. Ancaq əməl ilə bəslənməyən və demək olar ki, quru bir iddiadan ibarət olaraq qalan iman, insanın davranışlarına bir kamillik qazandırmır. Düşüncə və qəlb sahəsində qalan iman meyvəsiz ağaca bənzəyər. İbadət və əməl imanı qüvvətləndirər. Bunları yerinə yetirməzsə imanının nurunu zəiflədər, onu qorumaqda çətinlik çəkər.

Küfr termininə gəlincə, lügətdə örtmək mənasını verir. İmanın ziddi kimi inkar etmək mənasına da gəlir.¹⁴ Terminoloji mənası isə, həzrət Peyğəmbərin Allah Təaladan gətirdiyi qəti şəkildə sabit olan məsələrdə inkar və təkzib edib təvətürən bizə çatmış dini əsaslardan birini və ya bir neçəsini inkar etmək və bunu dili ilə söyləməkdir. İmanın mahiyyəti ilə əlaqəli fərqli fikirləri olanlar küfrü də bu fikirləri əsasında tərif etmişdir.¹⁵ 1. İmanı qəlbən təsdiqi kimi qəbul edənlərə görə, qəlbən zərurati-diniyədən (zəruri dini hökmlər) olan məsələlərə inanıb təsdiq etməməsi küfrdür. 2. Qəlbən mərifətidir deyənlərə görə küfr, məsələn Allahı və peyğəmbərlərini bilməməkdir. 3. İmanı dilin iqrarı kimi görənlərə görə qəlbən qəbul etsə də bunu dili ilə söyləməyənlər kafirdir. 4. Qəlb ilə təsdiq və dil ilə iqrarın imanı

¹² Taha 20/112.

¹³ Hucurat 49/9.

¹⁴ فيروزآبادي، القاموس المحيط، ص. ٤٢٤.

¹⁵ Geniş məlumat üçün bax: Ahmet Saim Kılavuz, *İman-küfr sınırı*, Marifet yayınları, İstanbul-1982, s. 56-58.

təşkil etdiyini söyləyənlər qəlbin təsdiq etməyib dilin iqrar etməməsini küfr kimi qiymətləndirirlər. 5. İmanı həm qəlbin təsdiqi, həm dilin iqrarı həm də əməl etmə kimi tərif edənlərə görə küfr bu üçündən birinin olmamasıdır. Hətta Xaricilərə görə iman, nafilə və fərz olsun bütün ibadətləri yerinə yetirməkdir. Yəni nafilə əməl belə tərk edilsə insan küfrə düşər.

İsmi faili müzəkkər formada kafir (كافر), cəmi kafirun (كافرون), kuffar (كفار) və kəfərə (كفرة) şəklindədir. Qadınlr üçün isə kafiratun (كافرة), kafirat (كافرات) və kəvafir (كوافر) qəliblərindən istifadə edilir. Təkfir (تكفير) ifadəsi də insanı küfrə aid etmə, kafir hesab etmə kimi mənalara gəlir.

Qurani-Kərimdə keçən küfr məfhumuna nəzər saldıqda burada küfrün əsasən iki mənada istifadə edildiyini söyləmək mümkündür: Şükrün ziddi olan nankorluq və imanın ziddi olan inkar.

Birinci mənaya misallar:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَ

“Belə olduqda siz (itaətlə) Məni xatırlayın ki, Mən də sizi yada salım! Mənə şükür edin, Məni danmayın!”¹⁶.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

“Yadınıza salın ki, o zaman Rəbiniz bunu bildirmişdi: “Əgər (Mənə) şükür etsəniz, sizə (olan ne’mətimi) artıracağam. Yox, əgər nankorluq etsəniz, (unutmayın ki) Mənim əzabım, həqiqətən şiddətlidir!”¹⁷

İmanın ziddi olan inkar mənasındakı küfrə aid misallar:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَذَا الْقُرْآنِ وَلَمَّا بَأْذَىٰ بَيْنَ يَدَيْهِ ...

(Kitab əhlinin mö'minləri məkkəlilərə: "Biz sizin peyğəmbərinizin vəsflərini öz kitablarımızda görmüşük",- söylədikləri zaman) kafir olanlar dedilər: "Biz nə bu Qur'ana, nə də ondan əvvəlkilərə (Tövrata və İncilə) inanırıq!"¹⁸

Küfrün bir neçə növü vardır: inad və ya inkar küfrü (kainatın yaradıcının olduğunu bilərək inadla iman etməyən), hökmi və ya əməli küfr (bəzi davranışlar və ya söylənən sözlərə görə İslamdan çıxmaq, məsələn iman əsaslarına istehza etmək, söymək, lağ eləmək, özünü başqa dinlərdəkinə

¹⁶ əl-Bəqərə 2/152.

¹⁷ İbrahim 14/7.

¹⁸ Səba 34/31.

bənzətmə, mushafı çirkli yerə atmaq, xaç taxmaq), nifaq küfrü (münafıqlərin küfrü).¹⁹

Şirk ilə küfr bir-birinə yaxın məfhumlardır. Qurani-Kərimdə eyni mənada da istifadə edilmişdir. Ancaq bəzi alimlərə görə küfr şirkdən daha ümumi olub şirki də əhatə edir. Yəni hər müşrik kafirdir, ancaq hər kafir müşrik deyil.

Təkfir-yəni bir müsəlmanı və ya elə hesab edilən birini İslam dairəsindən çıxıldığını elan etmək- önəmli bir ittihamdır. İslam cəmiyyəti içində həyatına davam edərsə, ona salam belə verilməz və salanı alınmaz. Müsəlman qadınla evlənmə bilməz, evlənmişsə ayrılır. Öldükdə cənazəsi yuyulmaz, namazı qılınmaz, müsəlman qəbiristanlığına dəfn edilməz, onunla qohumları arasında varislik hökmləri tətbiq edilməz. Öldükdən sonra da cəhənnəmdə əbədi qalar. Bu qədər önəmli nəticələr meydana gətirəcək bir hökm vermək bəsit və asan bir məsələ deyil.

Lakin təəssüf ki, bir müsəlmana və ya müsəlman hesab edilən şəxsə küfr aid etmək mənasına gələn təkfir, İslam tarixi boyu müxalif qruplara qarşı silah kimi istifadə edilmişdir. İslam tarixində bunu başlıdan qrup da Xaricilər olmuşdur. Dövrünün problemlərinə də biganə qalmayan alimlərdən biri olan Qəzzali də *Faysalu-t-təfriqə* adlı əsərində belə yazır: “Əgər bir şəxs küfrü Əşəri, Mötəzilə və Hənbəli kimi müəyyən bir məzhəbə müxalifət etməkdir şəkildə tərif edərsə təqlid və təəssüb içərisində İslamın tolerantlıq (müsamaha) anlayışından uzaqlaşmışdır.”²⁰ Qəzzali, hər məzhəbin müxalifini təkfir etdiyini və həzrət Peyğəmbəri yalanlamaqla ittiham etdiyini söyləyərək buna dair misallar da verir. Məsələn Hənbəliyərin “istiva”nı təkzib etdikləri irəli sürərək Əşəriləri təkfir etməsini, Əşərilərin isə təşbihe yönəldikləri üçün Hənbəliyəri təkfir etdiyini, Əşərilərin Mötəzilənin ruyətullah məsələsindəki fikrinə görə və elm, qüdrət kimi sifətlərin varlığını inkar etdiyini iddia edərək təkfir etdiyini ifadə edir. Mötəzilə də təaddudu qudəma mənasına gələcəyi üçün sifətlərin qəbulunu tövhidə zidd qəbul edərək Əşəriləri təkfir etmişdir. Görüldüyü kimi, hər hansı bir fikrinə görə bir qrup digər qrupu asanlıqla küfrlə ittiham etmişdir. Mələtinin dediyinə

¹⁹ جعفر السبحاني، الامان والكفر، ص. ٥٧ - ٥٥.

²⁰ الغزالي، فيصل التفرقة بين الاسلام والزندقة، ص ١١.

görə, hətta Cəhmiyyənin bəzi nümayəndələri peyğəmbərləri belə təkfir etmişdir. Belə ki, onlara görə, Allahın zatını ona göstərməsini istədiyi zaman həzrət Musa kafir olmuşdur.²¹ Cəhmilərə görə Allahı heç kim axirətdə belə görə bilməz. Bu kimi ifrat davranış təkfir fəaliyyətinin İslam dünyasını necə təsir altına aldığına bir misaldır. Ruyətullah məsələsi belə məzhəblərin bir-birini təkfir etməsi üçün yetərli səbəb hesab edilmişdir.

Əhli-qiblənin təkfir edilməyəcəyi məsələsində Əhli-Sünnə alimləri və Şiə alimlərdən bəziləri həmfikirdir.²² İzah tərzləri fərqlidir.

Ümumiyyətlə halal qəbul etmədikcə böyük günah sahibinin təkfir edilməyəcəyi və əbədi cəhənnəmdə qalmayacağı məsələsində Əbu Hənifə²³, Əhməd ibn Hənbəl, Cəfər ət-Təhavi bənzər fikirdədir. Böyük günah işləyənin zalım mömin olduğunu, kafir və ya münafiq olmadığını Əbu Hənifə Qurani-Kərimdən bu ayələri dəlil gətirərək müdafiə edir.

"Zün-Nunu (balıq sahibi Yunisi) da xatırla! Bir zaman o (küfr etməkdə həddi aşmış ümmətinə qarşı) qəzəblənərək çıxıb getmiş və (Bizə xoş gəlməyən bu səbirsizliyinə görə) onu möhnətə düşür etməyəcəyimizi (gücümüz, yaxud hökmümüzün ona etməyəcəyini) güman etmişdi. Amma sonra qaranlıqlar içində (balığın qarında; gecənin, yaxud dənizin zülmətində): "(Pərvərdigara!) Səndən başqa heç bir tanrı yoxdur. Sən paksan, müqəddəssən! Mən isə, həqiqətən, zalımlardan olmuşam (əmrinə qarşı çıxaraq özümə zülm eləmişəm)",-deyib dua etmişdi."²⁴

"Allah (bununla) sənə əvvəlki və sonrakı günahlarını bağışlayacaq, sənə olan nemətini tamam-kamal edəcək və səni düz yola müvəffəq edəcəkdir!"²⁵

"(Oğlanları ona:) "Ata! Bizim üçün günahlarımızın bağışlanmasını dilə. Biz, doğrudan da, günahkar olmuşuq!" dedilər."²⁶

²¹ الملطي، التنبیح والرد، ص. ٩٥.

²² جعفر السبحاني، الايمان والكفر، ص. ٥٨.

²³ *İmamı Azamın beş eseri* (əl-Alim və-l mutəəllim, əl-Fiqh əl-əbsat, əl-Fiqh əl-əkbər, Risalətu Əbu Hənifə, əl-Vəsiyyə), Tərc. edən Mustafa Öz, ərəbcə orijinal ilə birlikdə, MÜİFV yayımları, İstanbul-2002, səh. 15-19, səh. 62 (ərəbcə).

²⁴ Ənbiya 21/87.

²⁵ Fəth 48/2.

²⁶ Yusuf 12/97.

Əşəri məktəbinin davamçısı olan Təftazani belə deyir: “Kəbirə işləyən şəxs, dünyadan tövbə etmədən ayrılsa, işi Allaha qalmışdır. Allah istəsə bağışlayar və ya “mənim şəfaətim ümmətimin kəbirə işləyənləri üçündür” hədisinə görə həzrət Peyğəmbər şəfaət edər, ya da Allah o günahın müqabilində əzab verər, sonra da mərhəməti ilə cənnətə salar. Belə birinin kafirlərlə birlikdə əbədi olaraq atəşdə qalması caiz deyil. Çünki qəlbində zərrə qədər iman olanların cənnətə girəcəyinə dair hədislər vardır.”²⁷ Maturidi isə belə fikirdədir: “Küfr bir haldır. Günah işləmək isə keçici bir haldır. Küfr xaricindəki böyük günahlar müəyyən bir zamanda edilir. Şirk qoşma xaricində bir anda şəhvət hissi ilə edilən günahın cəzası əbədi ola bilməz.”²⁸ İslam alimləri Rəsulullahın Allaha şəriq qoşaraq ölənün cəhənnəmə girəcəyini, Allaha şəriq qoşmadan ölənün isə cənnətə girəcəyini bildirdiyi barədə icma etmişdir.

İndi isə hər bir müsəlmanın inanması zəruri olan və bütün İslam düşüncə məktəblərinin ittifaq etdiyi əsasların nələrədən ibarət olduğuna nəzər salaq. Bu əsasları ümumi formada 3 prinsipdə (الاصول الثلاثة) toplamaq mümkündür:

1. **Allaha inanma** (Allahın varlığı, birliyi, sifətləri və Onun bu aləmin yaradıcısı olduğunu ifadə edir)

2. **Nübüvvətə inanma** (Allahın insanlığa rəsullar və nəbilər göndərdiyini, onların sonuncusunun həzrət Muhəmməd olduğunu, Allahın vəhyini insanlara çatdıran mələyin (Cəbrayıl) olduğunu və s. ifadə edir)

3. **Axirətə inanma** (Dünya həyatından sonra bir axirət həyatının olduğunu, insanın orada bu dünyadakı yaxşılıq və pisləklərinin müqabilini alacağını ifadə edir).

Bunları tövhid, nübüvvət və məad şəklində də ifadə etmək mümkündür. Bunlar Qurani-Kərimin əqidənin əsası kimi bildirdiyi qəti prinsiplərdir. Bunları və həzrət Peyğəmbərin gətirdiyi və dindən olduğu zəruri olaraq bilinən məsələləri (Zərurati-diniyyə) qismən və ya tamamilə inkar edən kafir

²⁷ سعد الدين تفتازاني، شرح العقائد، ص. ٥٥-٥٠.

²⁸ الماتريدي، كتاب التوحيد، ص. ٦٠١-٦١٢.

hesab edilir. Kafir vəsfini alan şəxslər inanmanın zəruri olduğu bu əsasları inkar edənlərdir.²⁹

“Ey iman gətirənlər! Allaha və Peyğəmbərinə, Onun Öz Peyğəmbərinə endirdiyi Kitaba (Qurana) və ondan əvvəl nazil etdiyi kitablara iman gətirin! Allaha, onun mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə və axirət gününə inanmayan şəxs, şübhəsiz ki, (doğru yoldan) çox azmışdır.” (Nisa 4/ 136)

Qurani-Kərimdə sabit olub səhih hədislərdə də ifadə edilən, dindən olduğu qəti formada sübut edilən etiqadi, əməli və əxlaqi bütün hökmlərə inanmaq, bunların fərz/vacib, halal və ya haram olduğunu təsdiq etmək də mömin olmanın şərtidir.

Dini bir məsələnin əqidə mövzusunda sayılması üçün bu iki şərt zərurətdir:

1. Qurani-Kərimin açıq və təvil ehtimalı olmayan ayələrinin, bu məsələyə inanmanın gərəkli olduğunu bildirməsi

2. Müsəlmanların, İslamın ilk dövrlərindən günümüze qədər bu məsələni qəbul etmədə ittifaq etmələri.

Nəticə etibarıyla Qurani-Kərimin açıq ifadə və hökmlərlə etiqad edib iman etməyi əmr etdiyi və Müsəlmanların da ittifaqla qəbul etdiyi və ixtilafa düşmədikləri hər məsələ İslam əqidəsidir.

Bu əqidə əsaslarının müsəlmanlar tərəfindən anlaşılma şəklinə gəlincə, məsələ Allahın sifətləri mövzusunda sifətlərin Zatla eyni və ya Ondən ayrı olduğu, ruyətullah (Allahın görülməsi) məsələsi, şəfaət, hesab, mizan, cənnət və cəhənnəmin mahiyyəti kimi məsələlərdə fərqli izah tərzləri İslam əqidəsinin əsasını təşkil etmir. Buna görə bu izah tərzlərindən hər hansı birinin mənimsənilməsi iman əsaslarının əsas mahiyyətinə xələl gətirməz. Qurani-Kərim və səhih sünnəyə istinad etdiyi təqdirdə bu və ya digər izahı mənimsəyən şəxs və qrup kafir hesab edilməz. Ümumiyyətlə bir çox fəqih və kəlamçıların fikrinə görə, heç kim zərurati-diniyyə xaricindəki məsələlərə görə təkfir edilməməlidir. Zərurati-diniyyəni inkar, təvatürən sabit dini bir əsası inkar olacağı üçün küfr hesab edilmişdir.

Qurani-Kərimdə belə buyrulmuşdur:

²⁹ Nisa 4/ 136; Bəqərə 2/ 28; Kəhf 18/ 37; Nisa 4/150; Maidə 5/ 81; Tövbə 9/ 44.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْنَا مُؤْمِنًا تَبْتَعُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مَن قِيلَ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“Ey iman gətirənlər! Allah yolunda (cihad etmək üçün) səfərə çıxdığınız zaman diqqətli olun! Sizə müsəlman olduğunu bildirən (salam verən) bir kimsəyə dünya həyatının puç mənfəətinə tamahsılanaraq: "Sən mömin deyilsən!" deməyin! Halbuki çox qənimətlər Allah yanındadır. Siz özünüz də bundan əvvəl onlar kimi idiniz, lakin Allah sizə mərhəmət etdi. Elə isə, siz də (insanları bir-birindən fərqləndirməkdə) diqqətli olun! Şübhəsiz ki, Allah bütün etdiklərinizdən xəbərdardır!”³⁰

Həzrət Muhəmmədin (s.a.s.) həyatı və davranışı bizim üçün bir nümunə olduğu üçün onun bu məsələyə münasibətinə nəzər salaq. Həzrət Peyğəmbərin müəyyən şəxs və qrupları təkfir etməsi faktına təsadüf edilmir. Halbuki Mədinə dövründə müsəlmanlar arasında münafıqların olduğu bilinir. Qurani-Kərimdə münafıqlar, kafir və müşriklər birlikdə qeyd edilir və eyni əzabla təhdid edilir. Həzrət Peyğəmbərimiz kimin səmimi imana sahib olduğu, kimin də kafir ikən xaricdən iman etmiş kimi göründüyünü bilirdi. Buna baxmayaraq o, kəlməyi-şəhadət gətirən və “Mən müsəlmanam” deyən şəxsə, münafiq olsa belə, “Xeyr, sən müsəlman deyilsən” deyib İslam cəmiyyətinin xaricinə atmamış, onu İslam cəmiyyətinin bir nümayəndəsi hesab edərək elə davranmışdır. Peyğəmbər dövründən etibarən din alimləri qəlbi və dili ilə iman etdiyi halda əməllərində nöqsan olanları və haramları işləyənləri mömin hesab edərək onların müsəlman kimi həyat sürmələrinə etiraz etməmişlər.

Həzrət Peyğəmbərin hədisləri tədqiq edildikdə onun müəyyən insanlar və qruplardan çox, şəxsləri təyin edilməmiş tipləri təkfir etdiyi müşahidə edilir. Məsələn: “Kim bir kahinə gedib söylədiyini təsdiq edərsə...”, “Namazını tərk edən şəxs küfr etmişdir.”, “Allahdan başqasının adına and içən şəxs...” və s. Bu nümunələrdən görüldüyü kimi həzrət Peyğəmbərin ümumi bir hökm verdiyi görülür.³¹

³⁰ ən-Nisa 4/94.

³¹ Ahmet Saim Kılavuz, *İman-küfr sınırı*, səh. 76-dan nəqlən, Wensinck, *əl-Mu'cəmul-mufəhrəs li əlfazi-l-hədis*, “kəfr” maddəsi.

Məzhəb təəssübkeşliyi nəticəsində tarixdə elə bir dövr başlamışdır ki, bir məzhəbin prinsiplərinə bağlı olub olmama küfrün meyanı qəbul edilmişdir. Məzhəb təəssübünün ən açıq formada görüldüyü başqa bir yer də məzhəblər arasındakı “firqatun naciyə” mübahisəsidir. (73 firqə hədisi) Hər məzhəb özünü düzgün yoldakı, qurtuluşa çatacaq firqə hesab edir. Müxalif qruplara qarşı yazılmış *ər-Rədd alə 'z-Zənadiqa*, *ər-Rədd alə 'l-Mu'təzilə*, *ər-Rədd alə əhli 'l-əhva və-l-bidə'* tipli rəddiyyələr bunun sübutudur. Bu davranışın səbəbi hər qrupun, öz məzhəbinin izah tərzini dinlə eyniləşdirməsidir.

Резюме

Статья посвящена проблеме «такфир» с точки зрения Ислама. Здесь исследуются такие термины как «иман», «куфр». В статье приводятся доводы из Корана и Сунны Пророка Мухаммеда. В статье также обращено внимание на неправильное понимание «такфира» и злоупотреблению этим приговором со стороны мусульман.

Summary

The article is devoted to problem of “takfir” from point of view of Islam. It is investigated the terms as “iman” and “kufr” here. There are proofs from Koran and Sunnah of Prophet Mukhammad. And it is paid attention to misunderstanding of “takfir” and abuse of this order by Muslims.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- فیروزآبادی، القاموس المحيط، دار الفکر، بیروت- ۱۹۹۵.
القاضي عبد الجبار بن احمد، شرح الاصول الخمسة، القاهرة ۱۹۹۶
الماتريدي، كتاب التوحيد، أنقرة ۲۰۰۳
جعفر السبحاني، الامان والكفر، فوم ۱۴۱۵.
الغزالي، فيصل التفرقة بين الاسلام والزندقة، مصر ۱۹۰۱
الملطي، التنبيه والرد، بيروت ۱۹۶۸
سعد الدين التفتازاني، شرح العقائد، استانبول ۱۹۹۹
الكليني، الاصول من الكافي، دار الكتب الاسلامية، تهران ۱۳۶۵
صحيح المسلم، مصر ۱۳۷۴
صحيح البخاري، مصر ۱۳۲۸

Ahmet Saim Kılavuz, *İman-küfr sınırı*, Marifet yayınları, İstanbul-1982.

İmamı Azamın beş eseri (əl-Alim və-l mutəallim, əl-Fiqh əl-əbsat, əl-Fiqh əl-əkber, Risalətu Əbu Hənifə, əl-Vəsiyyə), Tərc. edən Mustafa Öz, ərəbcə orijinalı ilə birlikdə, MÜİFV yayınları, İstanbul-2002

Wensinck, *əl-Mucəmul-mufəhrəs li əlfazi-l-hədis*, Leiden 1936-1969.